

Užití Dotazníku sebepojetí u dětí a adolescentů v rámci projektu Mám na to!

Výzkumná zpráva

Stručný přehled o studii

V rámci projektu Mám na to!, který byl díky podpoře Nadace Sirius realizován v období 05/2016 – 04/2019, bylo do práce s dětmi z dětských domovů při službě Kousek domova aplikováno užití Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů (Piers-Harris 2)¹. Během tří let projektu jsme se pokusili zmapovat změny v sebepojetí dětí, ke kterým mohla přispět účast dětí na sociálně-terapeutických pobytech a dalších návazných aktivitách. K tomu sloužilo vstupní a výstupní výzkumné šetření, realizované v první polovině a na konci projektu. Během tří let realizace projektu došlo k výrazné fluktuaci klientů. Mnoho dětí a dospívajících dětský domov opustilo, a to buď z důvodu zletilosti, nebo přesunu do jiného zařízení, kde již nebylo možné z kapacitních důvodů s klienty dále pracovat, případně byla ústavní péče ukončena z důvodu návratu do rodiny nebo umístění do pěstounské rodiny. S některými dětmi tak nebylo možné vyplnit dotazník opakovaně. Proto počet zapojených dětí do výzkumu čítal 55 klientů (vstup) a 30 klientů (výstup). Část dotazníků však nemohla být využita pro výzkumné šetření z důvodu nevyhodnotitelnosti² či nevalidnosti³ dotazníků. Uváděné výsledky pro obě skupiny tak čítají $n_1=41$ a $n_2=18$ a slouží jako popis sledovaných tendencí, které se u dětí z dětských domovů mohou vyskytovat. Např. při prvním snímání dotazníku se ukázalo, že při sebehodnocení fyzického zjevu a vlastností (PHY) děti nejčastěji měly tendence k výraznějšímu podceňování či naopak nadhodnocování. Rozdělení četností má na této škále charakter bimodálního rozložení. Výsledek prvního měření může ukazovat na problematické prožívání tělesné identity, vztahu k vlastnímu tělu. Přestože se při druhém měření tento výsledek nezopakoval, z praxe pozorujeme, že vztah k vlastnímu tělu bývá u dětí z dětských domovů problematický či narušený. Dále v obou měřeních se ukázalo na škále nepodléhání úzkosti (FRE) nejčastější hodnotou nadprůměrně vyšší nepodléhání

¹ Piers, E. V., Herzberg, D. S. (2015): *Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů*. Hogrefe – Testcentrum, Praha.

² V některých dotaznících jsme se setkali s tím, že děti na některé otázky neodpověděly, případně odpověděly obě možnosti ano – ne. Dotazník tak nemohl být součástí vstupní/ výstupní analýzy, ale s jeho daty jsme pracovali dále individuálně. Např. jeden z klientů zcela zaškrtnal otázky o rodině, což je možné využít jako odrazový můstek k další terapeutické práci.

³ V dotaznících se vyskytovaly tendence odpovídat náhodně. Tyto nevalidní dotazníky byly jako ve výše uvedeném případě užity pro individuální práci s klientem. Náhodnost vyplnění některých oblastí totiž mohla také poukazovat na potřebu vyhnout se bolestivému tématu.

úzkosti. Tzn., že při obou měřeních se ve skupinách vyskytovalo nejčastěji nepřiznávání si, či přímo popírání si pocitů úzkosti, smutku, strachu apod. Při druhém měření se dále ukázala lehká tendence dotazovaných dětí popírat problémy ve svém chování (BEH). A nakonec při druhém měření se na škále popularity (POP) jako nejčastější výsledek ukázala též nadprůměrná hodnota, tedy hodnocení sebe sama jako velmi dobře začleněného do skupiny vrstevníků, mezi přátele.

Srovnávací analýza proběhla u těch dotazovaných dětí, jejichž validní dotazníky mohly být zahrnuty do obou analyzovaných souborů (n=11). V této skupině se vyskytl jediný signifikantní rozdíl mezi oběma měřeními a to na škále INT (intelektové a školní dovednosti). V druhém měření bylo sebepojetí dětí na této škále významně nižší než při měření prvním.

Projekt nám umožnil naučit se pracovat s dotazníkem a to především pro lepší porozumění situaci každého jednotlivého dítěte. Z původně zamýšleného nástroje na zhodnocení přínosů práce Letního domu obecně tak vznikl především nástroj, který využíváme pro jednoduché zmapování sebehodnocení dítěte a nastavení oblastí, na kterých je možné dále pracovat. Zároveň výsledná data slouží jako podklad pro rozhovor s klíčovým vychovatelem dětského domova a případné podpoření návrhu terapeutické podpory dítěte. Z tohoto pohledu se nám jeví dotazník jako velmi užitečný, a tak jsme jej nakonec v průběhu projektu využívali nejvíce ze zkoušených nástrojů a budeme i nadále využívat. Souhrnná zpráva tak představuje, jak již bylo řečeno, spíše tendence, její závěry není z důvodu malého vzorku respondentů, možné zobecňovat.

Obsah

Užití Dotazníku sebepojetí u dětí a adolescentů ve službě Kousek domova	1
Výzkumná zpráva.....	1
Úvod	4
Metoda studie a popis vzorku	6
Metoda studie	6
Popis vzorku	8
1. Etapa měření	8
2. Etapa měření	9
Výsledky kvantitativní analýzy.....	9
Výsledky a interpretace jednotlivých subškál	11
Celkový skór (TOT).....	11
Přízpůsobivost (BEH)	11
Intelektové a školní postavení (INT).....	12
Fyzický zjev a vlastnosti (PHY)	13
Nepodléhání úzkosti (FRE)	14
Popularita (POP)	16
Štěstí a spokojenost (HAP)	17
Příklady využití individuální interpretace dotazníku	19
Hana	19
Nikola.....	21
Závěr a diskuze	23
Použité zdroje.....	26

Úvod

Při práci s dětmi z dětských domovů v rámci sociálně-terapeutických pobytů a dalších návazných aktivit je jedním z nejdůležitějších cílů podpořit sebepojetí dítěte tak, aby bylo schopno přijmout sebe sama takové jaké je, a tak v budoucnu mohlo dobře fungovat v mezilidských vztazích a ve vztahu k sobě samému.

Vzájemný vztah mezi dvěma lidmi, mezi dítětem a dospělým, pokládáme za jeden ze základních kamenů budování zdravé osobnosti člověka. Od tohoto bodu odvíjíme další aktivity při práci s dítětem. Opíráme se především o teorii attachmentu Bowlbyho a jeho následovníků (např. Bowlby, 2010; Ainsworth, 1970). Pokud dítě v raném věku nezažije dobrý a sytící blízký vztah s pečující osobou, může u něj nastat stav tzv. emoční či psychické deprivace (např. Bubleová, Kovařík et Matějček, 1997). Tento fenomén tvoří rovněž další teoretickou základnu, o kterou se opíráme při práci s dětmi. V posledních letech na významu pro práci s dětmi deprivovanými či traumatizovanými (kterých je v ústavní péči nemálo) nabyly techniky zobrazující činnosti mozku. Teorie popisující specifické reakce dítěte, pomocí pozměněných funkcí mozku a možnosti terapie jsou tak dalším důležitým teoretickým pilířem našeho přístupu k dětem (např. Baylin et Winnette, 2016).

Skrze teorie o attachmentu, psychické deprivaci a funkčních změnách v činnosti mozku pozorujeme a vysvětlujeme si projevy v chování dětí, se kterými se setkáváme. Následně se snažíme ke každému dítěti přistupovat tak, abychom co nejlépe v rámci možností služby sytili potřeby, které z oněch projevů odečítáme. V rámci projektu Mám na to! jsme získali možnost zakoupit diagnostickou metodu, která by nám umožnila přesněji popsat aktuální situaci sebepojetí dítěte a sledovat proměny v čase. Během tří let projektu jsme u každého dítěte snímali dotazník minimálně dvakrát. Data jsme začali užívat jak pro kvalitativní popis psychického stavu jednotlivého dítěte, tak jsme se pokusili analyzovat data kvantitativně, z prvního a druhého měření. Kvantitativní analýza měla sloužit pro popis skupiny dětí, se kterými pracujeme, a pro zachycení změn v jejich sebepojetí.

Dotazník měřící sebepojetí dítěte pro naši práci nyní představuje důležitý nástroj kvantifikující a kategorizující aktuální psychický stav dítěte. Námi pozorované symptomy jsou díky dotazníku podepřeny hodnotami o míře závažnosti případného narušeného sebepojetí dítěte. Zároveň výsledky opakovaného měření u jednotlivých dětí představují nástroj přesnějšího pozorování změn v čase. V neposlední řadě se výsledky dotazníku staly důležitou

součástí při rozhovorech s vychovateli a pomůckou pro přesnější společné plánování podpory dítěte.

Kvantitativní analýza dat se ukázala za daných okolností pro naši další práci méně důležitá. Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů tak užíváme především pro individuální diagnostiku a přesnější volbu nástrojů podpory dítěte.

V následující kapitole popíšeme kvantitativní analýzu dat ze dvou opakovaných měření u skupiny dětí zapojených v projektu Mám na to!. V další části zprávy se věnujeme příkladu popisu kvalitativního užití diagnostiky na dvou kazuistikách.

Metoda studie a popis vzorku

Metoda studie

Pro hodnocení sebepojetí u dětí jsme zvolili sebesposuzovací Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů (Piers-Harris 2). Dotazník je složen z devíti škál (z toho jsou první dvě škály validizační).

Stručný popis jednotlivých škál dotazníku:

INC = index inkonzistentních odpovědí, resp. konzistence odpovědí. Čím vyšší číslo, tím jsou odpovědi inkonzistentní. Např. jsem šťastná = ano. Nejsem šťastná = ano. INC ($T \geq 73$) naznačuje, že dítě alespoň na některé položky dotazníku odpovědělo pravděpodobně náhodně.

RES = index předpojatosti, resp. tendence odpovídat ano. Vyjadřuje tendenci vyjádřit souhlas či nesouhlas bez ohledu na obsah tvrzení. Negativní předpojatost = dítě tíhne k odpovědi ne. A naopak. Pokud dítě získá RES 40 nebo vyšší ($T \geq 70$) nebo 17 nebo nižší ($T \leq 30$), nedoporučuje se dotazník interpretovat.

TOT = celková úroveň sebehodnocení. 39T a nižší jsou charakteristické pro děti s vážnými pochybnostmi o vlastní hodnotě, skóre 29T a nižší mohou být spojeny s poruchami nálad a chování, vyžadují klinickou pozornost. Skóre 57T a vyšší naznačují možnost pozitivního zkreslení. Dle autorů je negativní zkreslení méně pravděpodobné. Průměrný skóre 40T – 59T.

BEH = přizpůsobivost. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Škála měří připuštění nebo popření problematického chování. Vysoko skórující se vnímají jako dobře vychovaní, nízko skórující přiznávají významné problémy v chování.

INT = intelektové a školní postavení. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Položky odrážejí, jak dítě a adolescent vnímá své schopnosti vzhledem k intelektuálním a školním úkonům.

PHY = fyzický zjev a vlastnosti. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Položky měří, jak dítě hodnotí svůj vzhled a vlastnosti. Např. vůdčí dovednosti a schopnost vyjadřovat své nápady.

FRE = nepodléhání úzkosti. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Položky odrážejí úzkost a dysforickou náladu. Vysoko skórující v podstatě odmítají, že by pociťovali

smutek, nervozitu, obavy či nepříjemné nálady. Skór pod 29T by měl indikovat důkladnější psychologické vyšetření.

POP = popularita. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Položky reprezentují sebepojetí dětí v oblasti sociálního fungování. Vnímaná popularita, schopnost navazovat přátelství a pocit zahrnutí do aktivit jako jsou hry a sport.

HAP = štěstí a spokojenost. Nadprůměr $\geq 56T$. Průměr 40T – 55T. Podprůměr $\leq 39T$. Položky, které odráží pocit štěstí a spokojenosti se životem. Většina položek subškály je obecná, pouze jedna se vztahuje ke konkrétní osobní vlastnosti (pol. 49 „Mám docela pěkný obličej.“).

(Piers et Herzberg, 2015).

Tab. č. 1: Interpretace rozsahu T-skórů dotazníku:

Rozsah T-skóru	Percentilový rozsah	Interpretační popis
Celkový skór (TOT)		
$\geq 70T$	≥ 98	Výrazný nadprůměr
60T-69T	84-97	Nadprůměr
56T-59T		Vyšší průměr
45T-55T	72-83	Průměr
40T-44T	29-71	Nižší průměr
30T-39T	15-28	Podprůměr
$\leq 29T$	≤ 2	Výrazný podprůměr
Subškály		
$\geq 56T$	≥ 72	Nadprůměr
45T-55T	29-71	Průměr
40T-44T	15-28	Nižší průměr
30T-39T	3-14	Podprůměr
$\leq 29T$	≤ 2	Výrazný podprůměr

(Piers et Herzberg, 2015, s. 21)

Snímání dotazníku probíhalo v průběhu tří let projektu. První snímání dotazníku se uskutečnilo v prvních 18ti měsících projektu. Opakované snímání dotazníku se uskutečnilo ve druhé polovině projektu. Některé děti, které do služby nastoupily po začátku projektu, byly také do studie zahrnuty. U nich byl dotazník snímán o něco později, než u skupiny dětí, které již byly našimi klienty v době začátku projektu. U dětí, které do služby nastoupily později, se druhé snímání dotazníku uskutečnilo min. pět měsíců od snímání prvního. V průběhu projektu jsme u některých dětí sejmuli dotazník i do třetice. Jednalo se o děti ve skupině skutečně dlouhodobě zapojené, jejichž účast umožnila třetí vyplnění dotazníku s intervalem

min. 5 měsíců a u kterých to z důvodu plánování jejich podpory bylo žádoucí. Do kvantitativní analýzy jsou zahrnuty výsledky měření pouze z první a druhé etapy měření.

Dotazníky byly snímány individuálně za přítomnosti jednoho ze zaměstnanců služby, nejlépe za přítomnosti klíčového pracovníka dítěte. Dětem, které nebyly schopny se zorientovat v textu, pracovník položky předčítal a sám zaznamenával odpovědi dítěte.

Dotazníky byly vyhodnoceny a interpretovány psychologkou Letního domu. Jednotlivé interpretace byly poskytnuty klíčovým pracovníkům dětí a vloženy do „karet“ ke každému dítěti. Individuální diagnostika tak byla zahrnuta do přípravy práce s dítětem, dle uvážení každého pracovníka.

Popis vzorku

Do výzkumu byli zahrnuti klienti, kteří se účastní sociálně-terapeutických pobytů. V průběhu tří let projektu Mám na to! někteří z pobytové služby přešli do individuálního doprovázení. S některými dotazovanými dětmi nebylo možné dotazník sejmout opakovaně, jelikož opustili dětský domov a nepodařilo se s nimi navázat kontakt.

Do studie byly zahrnuty děti z dětského domova (DD) v Dolních Počernicích, Písku, Klánovicích, Korkyni a Krompachu.

Vzhledem k malému počtu dětí v každé skupině neuvádíme analýzu dat dle pohlaví, věku, DD.

1. Etapa měření

Počet vyplněných dotazníků: 55

Nevyhodnotitelných: 5

Nevalidních: 9

Dotazníků zahrnutých do kvantitativní analýzy: 41

Tab. č. 2: Složení skupiny analyzovaných validních dotazníků dle věku, pohlaví, dětského domova:

Věk	Pohlaví	DD
Průměr: 12,08 let	Dívky: 19	Dolní Počernice: 4
Min.: 9 let	Chlapci: 22	Písek: 11
Max. 18 let		Klánovice: 10

SD: 3,23 let		Korkyně: 6
		Krompach: 10

2. Etapa měření

Počet vyplněných dotazníků: 30

Nevyhodnotitelných: 3

Nevalidních: 9

Dotazníků zahrnutých do kvantitativní analýzy: 18

Tab. č. 3: Složení skupiny analyzovaných validních dotazníků dle věku, pohlaví, dětského domova:

Věk	Pohlaví	DD
Průměr: 11,6 let	Dívky: 11	Dolní Počernice: 1
Min.: 9 let	Chlapci: 7	Písek: 7
Max. 18 let		Klánovice: 4
SD: 2,6 let		Korkyně: 4
		Krompach: 2

Výsledky kvantitativní analýzy

Po srovnání obou etap měření se neukázal významný rozdíl v hodnotách jednotlivých škál. V tabulce č. 4 a 5 vidíme, že průměrné hodnoty u všech škál a u obou měření se pohybují v pásmu průměru hodnot norem testu.

Při pohledu na nejčastější hodnoty (Mod) některých subškál lze usuzovat na možné tendence v naší skupině dětí. Toto vidíme u subškály PHY při prvním měření (Mod=64), u subškály FRE při obou měřeních (Mod1=59, Mod2=59) a u subškály POP při druhém měření (Mod=56). Z důvodu menšího počtu dětí při výstupní analýze, nebylo možné provést kvalitní statistiku pro obě skupiny jako celek a prokázat případnou významnost posunů výsledků u uvedených škál. Níže v kapitole prezentujeme grafy, které alespoň ilustrují tendence ve skupinách při jednotlivých měřeních.

Tab. č. 4.: Souhrn středních hodnot výsledků první etapy měření ($n=41$)⁴:

⁴ SD = směrodatná odchylka; Med = median; Mod = modus

	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
Průměr	50,90	54,02	46,39	43,41	49,71	49,63	48,88	47,83	47,10
SD	9,97	10,20	11,01	11,37	11,55	12,18	10,61	10,63	11
Med	57	56	49	46	51	51	51	49	51
Mod	57	49	51	46	42	64	59	45	55

Tab. č. 5: Souhrn středních hodnot výsledků druhé etapy měření (n=18):

	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
Průměr	49,78	52,17	47,33	45,67	49,28	48,94	49,11	45,94	47,56
SD	10,74	8,87	12,22	12,33	11,07	10,41	10,43	12,12	11,66
Med	47	52	50	50,5	49,5	47	51	49	51
Mod	47	49	55	56	48	47	59	56	55

Jak bylo uvedeno v předešlé kapitole, počet analyzovaných dotazníků ovlivnila fluktuace klientů a především pak značný počet nevalidních či nevyhodnotitelných dotazníků. Rozhodli jsme se však, alespoň u těch dotazovaných (n=11), kteří skutečně byli účastní prvnímu i druhému měření a jejichž dotazníky byly zahrnuty do obou analýz, vyhodnotit významnost rozdílů⁵. Nakonec se ukázalo, že i přes některé značné rozdíly v individuálním sebepojetí, se v rámci skupiny o statisticky významné rozdíly na většině subškál nejedná. Pouze na subškále **INT** na hladině významnosti $p=0,1$ se ukázala signifikance ($W=13,2$; $n=11$). Sebehodnocení dětí se na této škále zhoršilo. Na hladině významnosti $p=0,1$ je však značné riziko chybného úsudku. Přesto je tento výsledek pro naši další práci s danou skupinou dětí významný. Jako jedno z možných vysvětlení poklesu sebehodnocení v oblasti intelektu vnímáme dospívání dětí a jejich přechod na střední školy, případně na druhý stupeň ZŠ. Část dětí, zapojených do projektu navštěvuje praktické ZŠ. Následný přestup na SOU může být pro některé děti složitý. Při rozhovorech s vychovateli se setkáváme s tím, že děti odcházejí z praktické školy s pocitem, že dobře zvládají učivo. Alespoň do té doby i od okolí dostávali pozitivní zpětnou vazbu. Jakmile však nastoupí na školu, která má vyšší nároky, setkají se s tvrdým nárazem. Toť může být jedním vysvětlením tohoto výsledku.

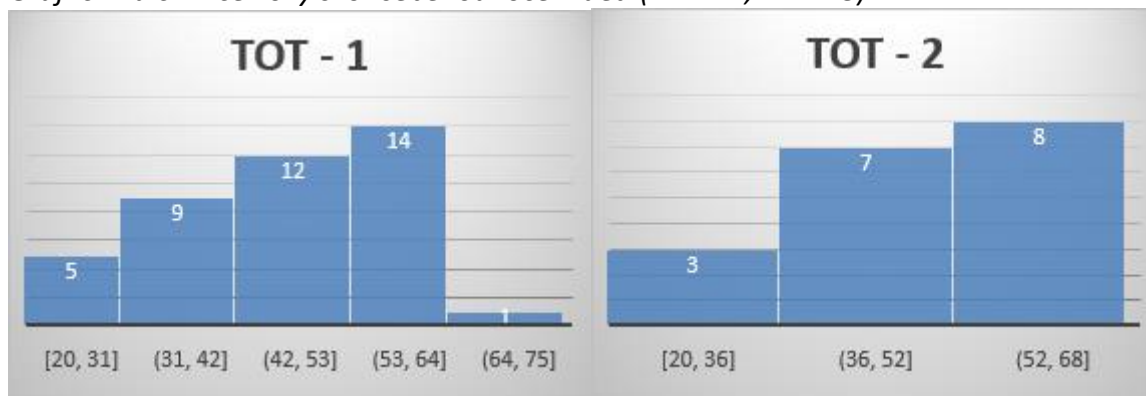
⁵ Pro analýzu byl použit Wilcoxonův párový test.

Výsledky a interpretace jednotlivých subškál

Níže prezentujeme grafická znázornění dle jednotlivých subškál prvního a druhého měření. Skupiny rozdílnému počtu zapojených dětí však nelze přímo srovnávat, ale oba výsledky nám mohou ukázat tendence ve sledované skupině dětí z dětských domovů.

Celkový skór (TOT)

Graf. č. 1 a č. 2: celkový skór sebehodnocení dětí ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

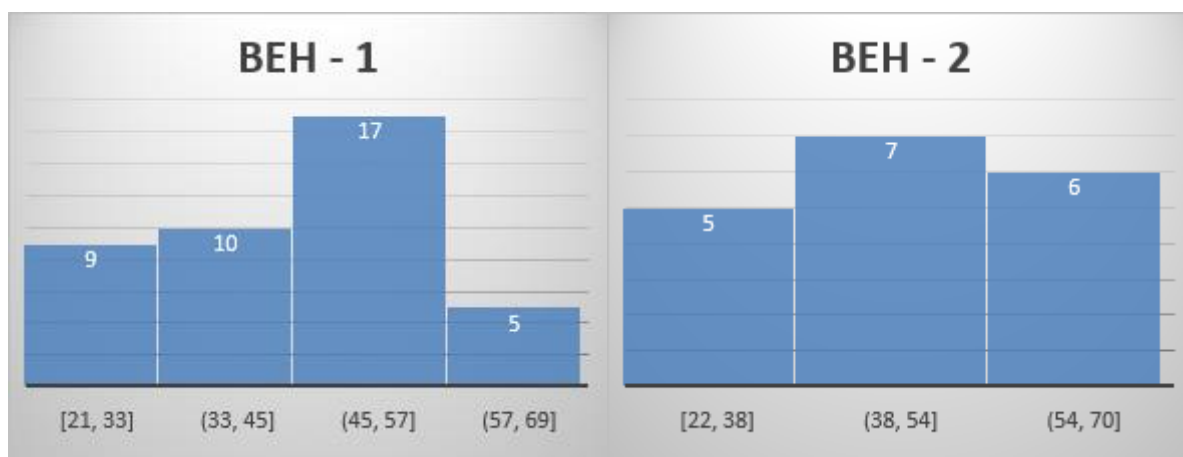
Tab. č. 6: střední hodnoty celkového skóre prvního a druhého měření:

	TOT1	TOT2
Průměr	46,39	47,33
SD	11,01	12,22
Med	49	50
Mod	51	55

Střední hodnoty při obou měřeních se pohybují v pásmu průměru norem testu. Při druhém měření sledujeme lehký příklon k vyššímu průměru, tedy vyššímu celkovému sebehodnocení ve skupině. Obecně tedy při obou měřeních děti sami sebe hodnotí realisticky, bez tendence se příliš nadhodnocovat či naopak podhodnocovat.

Přizpůsobivost (BEH)

Graf. č. 3 a č. 4: subškála Přizpůsobivost ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$)

Tab. č. 7: střední hodnoty subškály Přizpůsobivost prvního a druhého měření:

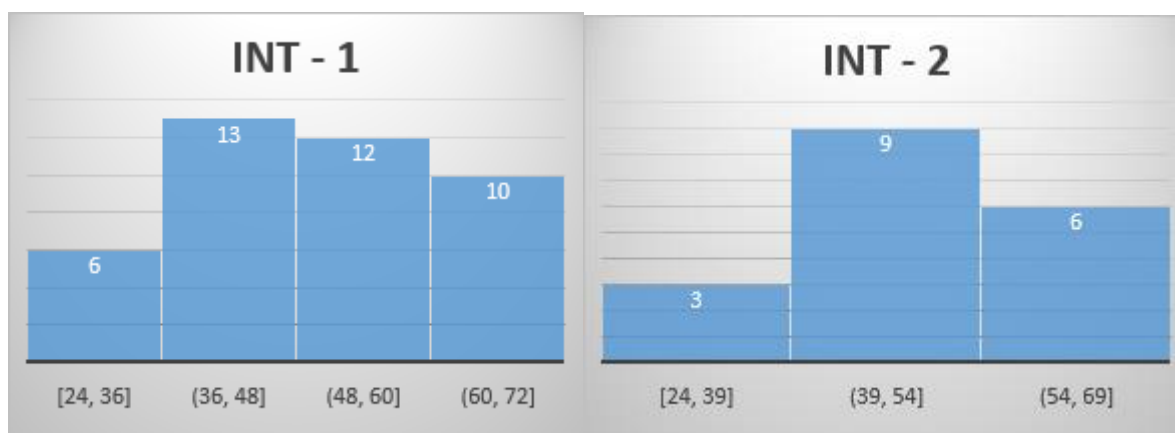
	BEH1	BEH2
Průměr	43,41	45,67
SD	11,37	12,33
Med	46	50,5
Mod	46	56

Z výsledků pozorujeme, že se výsledky středních hodnot obou skupin většinou pohybují opět v pásmu průměru. Při prvním měření spíše k pólu přiznávání výskytu problémového chování.

Zdá se tak, že většina dotazovaných dětí přiznává určitý výskyt problémů ve svém chování. Ne však mimo normu běžných dětí. Zároveň většina dotazovaných dětí toto chování výrazně nepopírá. Lehce se tato tendence může jevit u skupiny při druhém měření, kdy modus je lehce nad průměrem (Mod = 56). Důvodem může být snaha jevit se v lepším světle, srovnávání svého chování s jinými dětmi, jejichž chování může být výrazněji problémové, nepřiznání sobě sama problematické momenty ve vlastním chování či např. přání a reálná snaha si zakazovat jakoukoli rebelii či vzdor.

Intelektové a školní postavení (INT)

Graf. č. 5 a č. 6: subškála Intelektové a školní postavení ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

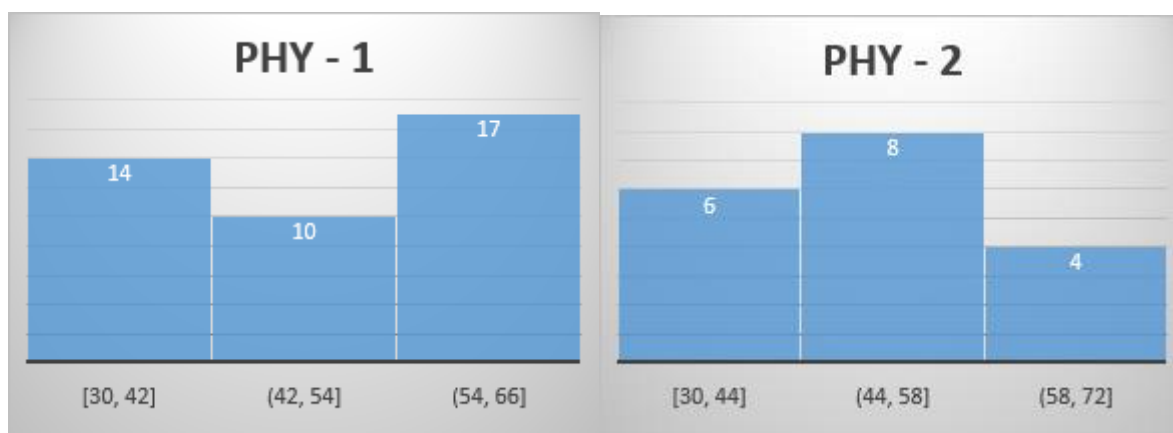
Tab. č. 8: střední hodnoty subškály Intelektové a školní postavení prvního a druhého měření:

	INT1	INT2
Průměr	49,71	49,28
SD	11,55	11,07
Med	51	49,5
Mod	42	48

Pokud se díváme na rozdělení dat, vidíme, že má tendenci se blížit normálnímu rozdělení. Přičemž střední hodnoty jsou relativně blízko sebe a v pásmu průměru norem testu. V obou skupinách tak většina dětí hodnotí své dovednosti v této oblasti jako běžné, průměrné, snad tedy realisticky. Zde upozorňujeme na význam prostředí, ve kterém se děti hodnotí. Většina dětí dochází do praktické základní školy, či na odborné učiliště. Výsledek tak neříká nic o reálných školních výsledcích. Důležité je však to, že náš výsledek ukazuje, že se ve většině dotazované děti hodnotí jako průměrně dobří, což pokládáme za důležitý aspekt pro další chuť zvládat učivo a školu. Na tomto místě připomínáme výsledek srovnávací analýzy z kap. [?](#) Výsledky kvantitativní analýzy, která ukázala posun ke zhoršení sebehodnocení u srovnávané skupiny. A může poukazovat na možnou důležitou roli referenční skupiny, vůči které se děti porovnávají a na nebezpečí tvrdého nárazu při opuštění „bezpečného prostředí“ bez přípravy.

Fyzický zjev a vlastnosti (PHY)

Graf. č. 7 a č.8: subškála Fyzický zjev a vlastnosti ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

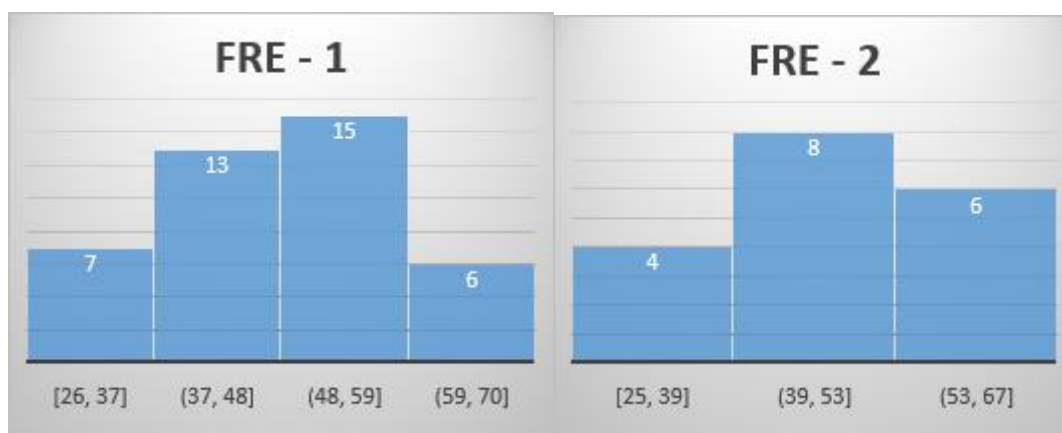
Tab. č. 9: střední hodnoty subškály Fyzický zjev a vlastnosti prvního a druhého měření:

	PHY1	PHY2
Průměr	49,63	48,94
SD	12,18	10,41
Med	51	47
Mod	64	47

Při prvním měření se na této škále ukázal zajímavý výsledek, který pokládáme za důležitý a hodný dalšího měření. Většina dětí z prvního měření měla tendenci se buďto výrazně podceňovat anebo výrazně nadhodnocovat. Výrazné podceňování může poukazovat na značné problémy ve vztahu k vlastnímu tělu, na výraznou ne-sebe-lásku. Za období projektu se u některých dospívajících dívek vyskytlo opakovaně sebepoškozování. Nadhodnocování vlastního zjevu či fyzických vlastností jsme sledovali spíše u chlapců, či mladších dětí. Může poukazovat na potřebu pozitivního zkreslení v hodnocení sebe-sama, např. z důvodu podvědomé nízké sebehodnoty. Výsledky tak mohou ukazovat na diverzitu ve skupině. Na důležitý problém dospívajících dívek v dětských domovech. I na celkový problém zkreslení vnímání sebe sama, své tělesnosti, vzhledu, sil apod. u dětí v naší skupině, potažmo u dětí z dětských domovů.

Nepodléhání úzkosti (FRE)

Graf. č. 9 a č. 10 : subškála Nepodléhání úzkosti ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

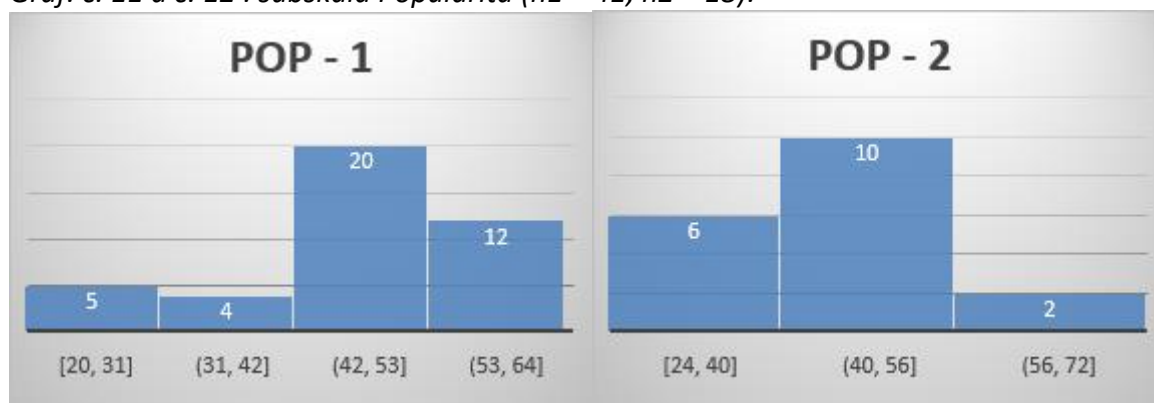
Tab. č. 10: střední hodnoty subškály Nepodléhání úzkosti prvního a druhého měření:

	FRE	FRE
Průměr	48,88	49,11
SD	10,61	10,43
Med	51	51
Mod	59	59

Grafická znázornění v obou skupinách připomínají normální rozdělení, kdy průměrná hodnota v obou souborech leží v pásmu průměru norem testu. Přesto nejčastější hodnota (Mod) v obou skupinách leží v pásmu nadprůměru. Ve skupinách se tak vyskytují značné rozdíly a extrémní hodnoty, které ovlivnily hodnotu průměru. Z hodnoty Mod však sledujeme, že většina dotazovaných dětí má tendenci popírat prožívání pocitů úzkosti, smutku, strachu či nervozity. Obecně je pro člověka zdravější si i tyto negativní pocity ve zdravé míře přiznávat. Výsledek tak může poukazovat na potřebu obranného mechanismu popření těchto pocitů. Možná se tak jedná o strategii zvládání těžkých životních podmínek. Při práci s dětmi pozorujeme, že tato strategie je snad efektivnější pro dobré zapojení se do života než podléhání přílišným návalům smutku a úzkosti, se kterými se také u dětí setkáváme. Předpokládáme, že pro připuštění si pocitů smutku, úzkosti či strachu je zapotřebí bezpečného prostředí a důvěry tak, aby následně nedošlo k dekompenzaci či zhroucení se. Obecně tak tento výsledek pokládáme za důležitý, jelikož si jej vysvětlujeme tak, že kde je zvýšená potřeba popírání úzkosti, strachu, nervozity či smutku, je pravděpodobně zvýšený výskyt právě těchto pocitů a možná dětem chybí dostatečně bezpečný prostor pro jejich vyjádření (např. psychoterapie).

Popularita (POP)

Graf. č. 11 a č. 12 : subškála Popularita ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

Tab. č. 11: střední hodnoty subškály Popularita prvního a druhého měření:

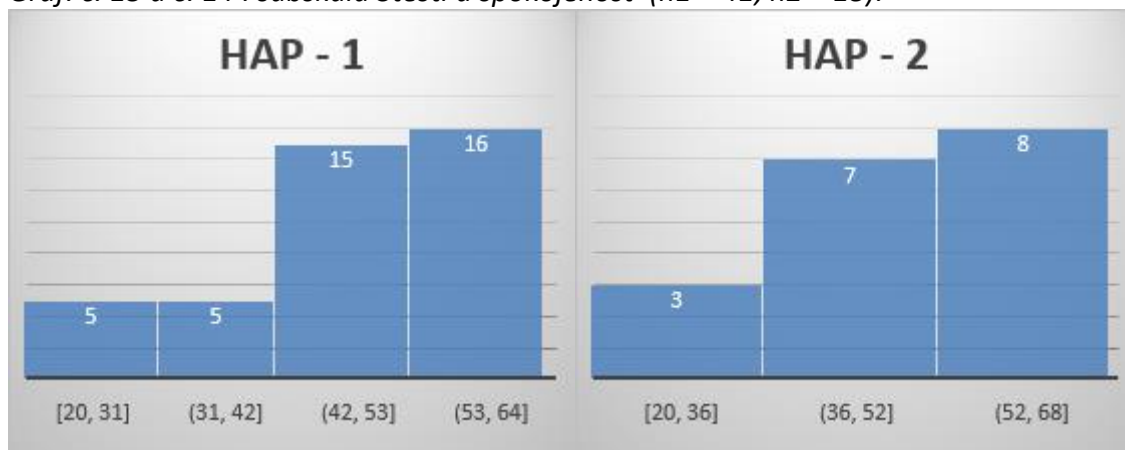
	POP1	POP2
Průměr	47,83	45,94
SD	10,63	12,12
Med	49	49
Mod	45	56

Z grafického znázornění a ze středních hodnot vidíme, že při prvním měření mají výsledky tendenci odpovídat normálnímu rozdělení a hodnoty průměru norem testu. Tedy, při prvním měření většina dětí sebe sama hodnotí jako dobře, adekvátně, začleněné do kolektivu vrstevníků, bez potřeby pozitivního zkreslení. Z výsledků druhého měření sledujeme, že děti měly nejčastěji (Mod) tendenci k lehkému nadhodnocení či pozitivnímu zkreslení svého začlenění mezi vrstevníky. Výsledek druhého měření může vypovídat o přání dobrého začlenění mezi vrstevníky, které vyplývá z toho, že skutečné přijetí vrstevníky není takové, jaké by si dotazované děti přály. Mohlo se však také stát to, že ve druhé skupině se skutečně vyskytly častěji děti, které jsou reálně velmi spokojené se svými přátelskými vztahy a zapojením mezi vrstevníky. Vzhledem k tomu, že dotazované děti známe především ze sociálně – terapeutických pobytů, při naší práci pracujeme se skupinovou dynamikou a se začleněním jednotlivých dětí v rámci pobytové skupiny. Sociální fungování dětí v pobytové skupině se může lišit od fungování mezi spolužáky ve škole či v dětském domově. O fungování vztahů mezi dětmi v dětském domově se dozvídáme od vychovatelů, avšak o fungování ve školním prostředí, kde děti tráví velkou část svého času, se dozvídáme velmi zprostředkovaně. Tento výsledek je tak pro naši práci v tuto chvíli důležitý především na individuální rovině při práci s dítětem, spíše než pro vyslovení domněnky o obecnějším

trendu ve vytváření přátelských vztahů a začlenění mezi vrstevníky u dětí z dětských domovů.

Štěstí a spokojenost (HAP)

Graf. č. 13 a č. 14 : subškála Štěstí a spokojenost ($n_1 = 41$, $n_2 = 18$):

Tab. č. 12: střední hodnoty subškály Štěstí a spokojenost prvního a druhého měření:

	HAP1	HAP2
Průměr	47,10	47,56
SD	11	11,66
Med	51	51
Mod	55	55

Z grafického znázornění i z nejčastější hodnoty (Mod) sledujeme, že děti v obou měřeních měly tendenci sebe sama hodnotit jako šťastné a spokojené se životem. Nejčastější hodnota Mod=55 je hraniční hodnotou vyššího průměru a nadprůměru.

Souvislost mezi subškálou HAP a FRE

Výsledek nás zavedl k myšlence souvislosti vyššího průměru v obou skupinách měření na subškále HAP s vysokou četností nadprůměrné hodnoty na škále FRE. Může spolu souviset možné popírání pocitů úzkosti, smutků, strachů či disforické nálady s častějším hodnocením sebe sama jako více šťastného?⁶ Pro výpočet jsme zvolili Spearmanovo ρ (naše data neodpovídají normálnímu rozdělení, jsou neparametrická).

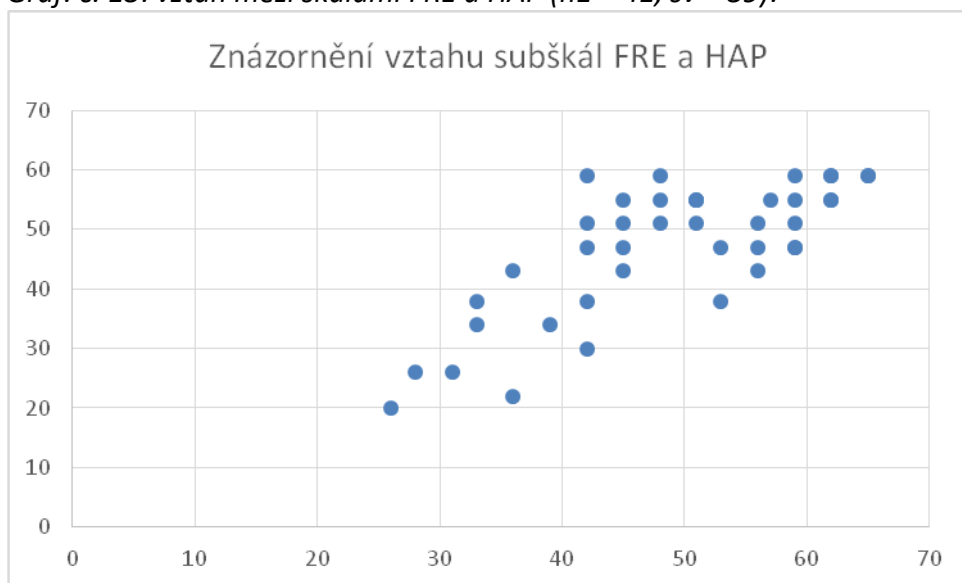
⁶ V příručce k testu lze najít interkorelace mezi subškálami. Bohužel v citovaném vydání (Piers et Herzberg, 2015) není k dohledání interkorelace právě mezi škálami FRE a HAP. V průběhu analyzování výsledku byl zaslán dotaz vydavateli příručky.

Výsledek z prvního měření ($n = 41$), $sv = 39$): $r = 0,67$; koeficient determinace = 0,52

Nejbližší kritická hodnota pro $sv = 39$ na $p = 0,05$ je 0,31. Naše získaná hodnota r je vyšší nežli kritická hodnota, tedy vztah mezi výsledky na škále HAP a FRE se zdá nenáhodný, je signifikantní.

Níže uvedený graf ilustruje souvislost mezi oběma subškálami.

Graf. č. 13: vztah mezi škálami FRE a HAP ($n_1 = 41$, $sv = 39$):

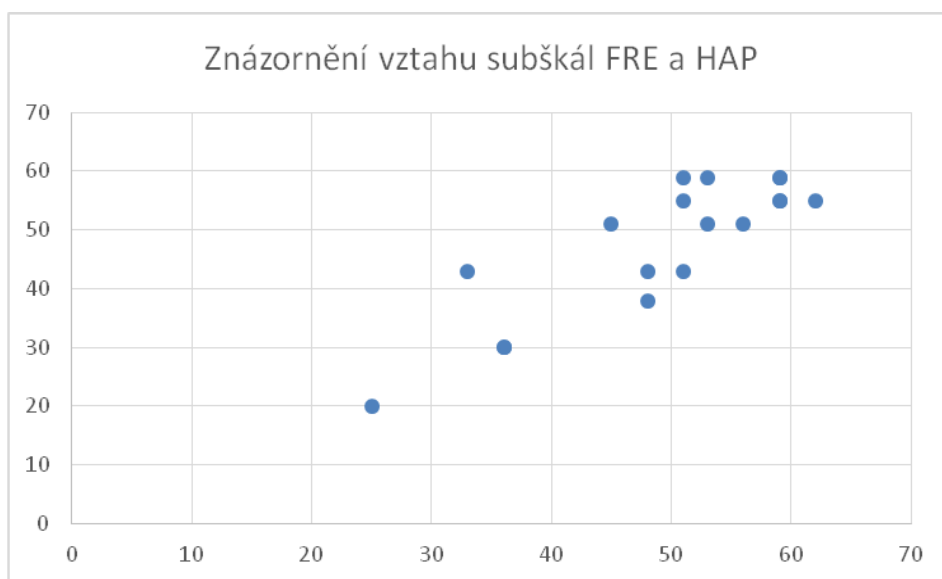
Pozn.: osa x = FRE, osa y = HAP

Výsledek z druhého měření ($n = 18$), $sv = 16$): $r = 0,75$; koeficient determinace = 0,56

Kritická hodnota pro $sv = 18$ na $p = 0,05$ je 0,47. Naše získaná hodnota r je vyšší nežli kritická hodnota, tedy vztah mezi výsledky na škále HAP a FRE se zdá nenáhodný, je signifikantní.

Níže uvedený graf ilustruje souvislost mezi oběma subškálami.

Graf. č. 14: vztah mezi škálami FRE a HAP ($n_2 = 18$, $sv = 16$):

Pozn.: osa x = FRE, osa y = HAP

V obou skupinách sledujeme významný vztah mezi mírou přiznání si pocitů úzkosti a mírou prožívaného štěstí. V obou souborech u většiny dotazovaných dětí platí, že čím méně podléhají pocitům úzkosti, tím se hodnotí jako šťastnější a spokojenější. Výsledek pokládáme za logický, odpovídající přirozenosti života. Zároveň připomínáme, že na subškále FRE (Nepodléhání úzkosti) měly děti nejčastěji tendenci zvýšeně nadhodnocovat, popírat, tyto pocity. Pro naší další práci s těmito dětmi je tak důležité mít na paměti, do jaké míry je pak deklarovaný pocit štěstí a spokojenosti opřen o reálné prožívání a ne o idealizaci.

Příklady využití individuální interpretace dotazníku

Jak již bylo zmiňováno, pro naší práci s dětmi se ukázal dotazník Sebehodnocení dětí a adolescentů užitečný především pro individuální práci. Stal se důležitým doplňujícím nástrojem porozumění prožívání dítěte a také se ukázal jeho význam při rozhovorech s vychovateli dětí. Při opakovaném použití je důležitým ukazatelem popisujícím sebehodnocení dítěte, které může být pro pozorovatele zkreslené. U některých dětí je dle výsledků zřejmé, jakou velkou cestu ušly v oblasti vývoje. Níže popisujeme způsob užití interpretace dotazníku u dvou dívek. Jména dívek byla změněna, říkáme jim Hana a Nikola.

Hana

Hana je šestnáctiletá dívka. Žije v dětském domově od svých pěti let. Má několik sourozenců. S rodiči bývá v kontaktu. Hana je velmi emotivně založená dívka. Často hovoří o

svých vztazích ke členům rodiny, o svých přáních o rodině a těžkostech, které prožívá. Tématem jsou také problémy se spolužáky, šikana ze stran spolužáků, ale i vlastní agresivní výpady vůči některým z nich.

Hana často osciluje mezi velmi povznesenou a bujarou náladou a náladou velmi nešťastnou, až depresivní. Vyskytlo se u ní sebepoškozování, má za sebou hospitalizaci na dětské psychiatrii. Občasně výskyt noční enurézy. Aktuálně je medikována a dochází na psychoterapii.

Své prožitky je schopná velmi dobře pojmenovat, reaguje na nabídnutou podporu a na pobytech ji sama vyhledává.

Dotazník Sebehodnocení dětí a adolescentů jsme u Hanky snímali během posledních tří let projektu celkem třikrát, tedy jednou ročně. Právě v jejím případě jsme si uvědomili význam dotazníku pro naši práci s dětmi. Jelikož zachytil, co nebylo pozorované. Výsledky prvního dotazníku byly u Hanky výrazně varovné, v hodnotách, při kterých autoři dotazníku doporučují indikaci k podrobnějšímu psychologickému vyšetření. Velmi nízký výsledek nám tak v oné době potvrdil pozorované. Velmi špatné emoční rozpoložení Hanky, extrémně nízký pocit sebehodnoty. V době druhého vyplňování se zdálo, že se Haničky emoční stav zlepšil. Sama hovořila o pozitivních pocitech, pozorovali jsme veselou náladu, a i z dětského domova jsme měli zprávy o zlepšení. Hanka chodila pravidelně běhat, snažila se soustředit na učivo. Překvapivé tak byly výsledky dotazníku, které byly stejně nízké jako při prvním snímání. Upozornilo nás to na riziko zkresleného vnímání a na možné přetrvávající hluboké šrámy v sebepojetí Haničky. V době třetího snímání dotazníku byly hodnoty stále extrémně nízké. Zároveň Hanka sama sdělovala potřebu zintenzivnit psychoterapii, objevilo se opětovně sebepoškozování. Při setkání s vychovatelem, které v té době proběhlo, nám dotazník posloužil jako důležitý ukazatel závažnosti situace. Hovořili jsme o možnostech častější psychoterapie a domluvili další podporu formou pravidelného individuálního doprovázení.

Na tomto příkladu tak vidíme význam dotazníkové metody při individuální práci s dětmi. Jedná se o jednoduchou diagnostickou metodu, která nám pomohla vidět rizika v době zdánlivého zlepšení psychického stavu dítěte a zároveň posloužila při komunikaci našich pozorování s vychovatelem.

Nikola

Nikolka, jedenáctiletá dívka, žije v DD od svých tří let. Je v blízkém kontaktu s jedním z prarodičů i rodičem. Do současného dětského domova byla umístěna v roce 2016 ve velmi zanedbaném stavu, téměř bez srozumitelného verbálního vyjadřování, diagnostikována LMR. Od r. 2016 spolupracuje s Letním domem – pravidelně se účastní sociálně-terapeutických pobytů, zároveň docházela pravidelně 1* týdně na terapii „hliněné pole“.

Jak bylo zmíněno, Nikolka ještě před třemi lety trpěla silnými důsledky zanedbané péče. Její verbální projev byl téměř nesrozumitelný, málo reagovala na instrukce, nebyla zvyklá na hranice, dodržování pravidel. Emočně neukotvená, zbrklá, bujará, až pudová. Zdálo se, že nebyla přivyklá fungování v kolektivu, nerespektovala hranice druhých. Začlenění mezi ostatní děti tak bylo velmi náročné. Po třech letech pozorujeme velký rozdíl v dovednostech Nikolky. Její řeč je naprosto artikulovaná, přestože jsou přítomny agramatismy a specifické manýry. Ráda dochází do školy a je velmi motivovaná pro učivo, se kterým jí pomáhá osobní asistentka. Dle našeho pozorování má dobrou paměť, která jí zřejmě výrazně pomáhá v osvojování si dovedností a vědomostí. Lépe rozumí světu, má své místo, ač specifické, ve skupině dětí. Vzhledem k biologickému věku Nikolky je zřejmé, že stále trpí důsledky špatné péče. Ve svých jedenácti letech, její chování, zájmy a hra odpovídají spíše dítěti pěti až šesti letému. Velmi výrazný posun, který však zvládla, ilustrují též výsledky dotazníku, který s ní byl během tří let projektu snímán každý rok, tedy třikrát.

První dotazník byl naprosto nevyhodnotitelný. Nikolka v podstatě nerozuměla významu položek. Vyplňování chápala jako hru „na kroužkování.“ Další dva dotazníky jsou již vyhodnotitelné a také validní. Z výsledků druhého dotazníku sledujeme, že Nikolka se velmi pozitivně hodnotí ve svých intelektových a školních dovednostech. To může odrážet její silnou motivaci a chuť do učiva a zřejmě také značně pozitivní zpětnou vazbu, kterou v této oblasti dostává. V oblasti spokojenosti začlenění se mezi ostatní děti jsou však Nikolčiny výsledky velmi nízké, podprůměrné. Z tohoto výsledku sledujeme, její možné uvědomování si vlastního značně problematického začlenění se mezi vrstevníky. Tento výsledek je tak pro nás důležitým ukazatelem na význam podpory Nikolky ve schopnosti začlenění se mezi ostatní děti nejen z objektivních hledisek, ale také pro její dobrý pocit ze sebe sama a spokojenost. Ostatní výsledky subškál se při druhém vyplnění pohybovaly v pásmu průměru či lehkého nadprůměru, z čehož jsme usuzovali na dobré a zdravé sebehodnocení. Výsledky třetího snímání dotazníku byly v podstatě obdobné. Ukázaly nám stále nadprůměrné

sebehodnocení v oblasti intelektu a školních dovedností. Nikolka skutečně vykazovala neustále významné zlepšování v osvojování si učiva. Zřejmě tak stále velmi pozitivní sebehodnocení bylo syceno výrazně podporující zpětnou vazbou od okolí. Jako významný výsledek zatím posledního snímání dotazníku hodnotíme subškálu sledující začlenění se mezi ostatní děti. Tentokrát se Nikolka hodnotila v pásmu průměru. Tzn., že ve srovnání se situací před rokem, v době druhého snímání, se její spokojenost s vlastním začleněním mezi vrstevníky výrazně zlepšila. Stejně tak i my, jsme pozorovali, že se Nikolky místo ve skupině proměnilo, ostatní děti ji začaly více tolerovat, někdy o ni pečovat, a také ji zahrnovat více do her. Stále přetrvává specifická role Nikolky mezi ostatními dětmi, sama nejvíce vyhledává společnost dětí šesti či sedmiletých, jejichž hry jí samotnou více baví. Dotazník nám však ilustruje, že skutečně k posunu i v rámci vnitřního prožívání u Nikolky došlo.

Závěr a diskuze

Opakovaná měření sebehodnocení u klientů zapojených do sociálně – terapeutických pobytů a služby Kousek domova ukázala, že ve většině aspektů se naši klienti, děti z dětských domovů, hodnotí v pásmu průměru ve srovnání s normou. Výsledky je však dle naší zkušenosti potřeba vždy sledovat dle individuální situace klienta, anebo dát do souvislosti s případnými jinými sledováními. Děti se totiž hodnotí v kontextu svého referenčního rámce, dle skupiny lidí, se kterou žijí. Zároveň vědomé sebehodnocení může být jiné než skutečné hlubší prožívání sebe sama na podvědomé úrovni. Také je možné, že přes velmi náročné životní situace, se sebehodnota některých dětí vyvíjí běžně. Ne všechny děti z dětských domovů trpí problematickým sebepojetím.

Na některých subškálách se však ukázaly možné trendy, které mohou poukazovat na specifika této skupiny. Pro přesnější analýzu a závěry by však bylo nutné měření na větším vzorku. Při opakovaném měření v našem souboru totiž došlo k výraznému zmenšení vzorku a to z důvodu odchodu velkého počtu dětí z dětského domova, dále pak z důvodu nevyhodnotitelnosti či nevalidity některých dotazníků. Pro analýzu prvního měření tak bylo použito 41 dotazníků a pro druhé měření 18 dotazníků. Srovnávací analýza mohla být provedena u 11 dotazníků. Nižší počet klientů je také výsledkem proměny konceptu služby, ke které došlo během tří let trvání projektu. Směřujeme k individuálnější zaměřené práci, tudíž uvolněná místa dětí, nebyla zaplněna novými.

Za jeden z výsledků hypoteticky poukazujícím na specifikum skupiny dětí z dětských domovů pokládáme charakter bimodálního rozdělení na subškále PHY (Fyzický zjev a vlastnosti) při prvním měření. Děti z našeho souboru se nejčastěji buďto výrazně podceňovaly, anebo naopak výrazně nadhodnocovaly. Oba póly pokládáme za ukázkou problematického vztahu k vlastnímu tělu, sebepojetí, tělesné identity. Obzvláště u mladých lidí vztah k vlastnímu tělu patří mezi základní kameny budování vlastní identity a sebelásky (Bubleová, Kovařík et Matějček, 1997). Tento výsledek tak pokládáme pro naši další práci za varovný a potvrzující naši dosavadní zkušenost.

V naší skupině při obou měřeních se ukázala častější tendence dotazovaných dětí popírat pocity úzkosti, smutku, nervozity či dysforickou náladu a to v pásmu nadprůměru. Zároveň se v obou skupinách vyskytla častější tendence hodnotit svůj život jako velmi

šťastný, v pásmu vyššího průměru. Domníváme se, že výraznější popírání pocitů úzkosti může souviset s ego-obrannou strategií popření. Může tak mít sebezáchovnou funkci a představovat tak pro děti efektivní strategii přežití. Na druhou stranu je zapotřebí sledovat, u kterého z dětí tato strategie má pozitivní vliv a u kterého naopak příliš blokuje zdravé emoční prožívání. Podobně se díváme na výsledky subškály HAP. Vzhledem k tomu, že se objevily při obou měřeních podobné výsledky, podívali jsme se na vztah obou subškál. Při obou měřeních analýza korelace ukázala na významnou souvislost mezi výsledky na škále FRE a škále HAP. Tedy, u dětí v našem souboru, čím vyšší tendence popírat pocity úzkosti, tím vyšší hodnocení sebe sama jako šťastného a spokojeného. Výsledek dává dle našeho uvážení smysl a odpovídá logice přirozenosti. Při naší další práci s dětmi se však chceme zaměřovat na to, aby pocity štěstí a spokojenosti byly vybudovány na reálných základech a ne na (sebe)idealizaci, která může být velice snadno zbořena.

Možný význam reálného sebeobrazu nám dle našeho názoru může ukázat výsledek srovnávací analýzy ($n = 11$) na subškále INT (Intelektové a školní postavení). Na hladině významnosti $p = 0,1$ rozdíl v poklesu sebehodnocení na této škále dosáhl významnosti. Přestože chápeme, že hladina významnosti $p = 0,1$ představuje větší riziko zkreslení závěrů, z naší zkušenosti tomuto výsledku přikládáme důležitost. Několik dětí z naší skupiny během doby trvání projektu změnilo školu, ze ZŠ praktické na odborné učiliště. Nároky na zvládnutou školní látku bývají na těchto školách různé. Z rozhovorů s vychovateli víme, že pokud byly na děti kladeny extrémně nízké nároky, představuje pro ně přechod do náročnějšího prostředí tvrdý otřes v představách o vlastních dovednostech. Toto se mohlo stát i u dotazovaných dětí v našem souboru. Při práci s našimi klienty také často bereme na vědomí emoční zátěže, které prožívají a aktuální neschopnost soustředit se na školní povinnosti, které jsou s každým rokem náročnější. Toto může být dalším faktorem ovlivňujícím výsledky.

Dále se u naší skupiny při druhém měření ukázala častější tendence hodnotit sebe sama jako bezproblémového co do chování (BEH) a jako velmi dobře začleněného do skupiny vrstevníků, mezi přátele (POP). Tak jako pro všechny aspekty sebehodnocení u dětí, je i u těchto subškál velmi důležitá zpětná vazba od okolí, zrcadlení dospělými, ostatními dětmi. V dětství získávám zprávu o sobě sama především z okolí. Domníváme se, že vyšší hodnota na subškále BEH může odrážet u některých dětí přání po přijetí, tedy snahu nijak „nezlobit“, nerebelovat, nevzdorovat a být „hodným dítětem.“ U jiných dětí se může jednat o sebe-

idealizaci a zkreslení ve vnímání sebe sama, přestože se některé problémové chování vyskytuje. Schopnost navázat přátelské vztahy, spokojenost se začleněním mezi vrstevníky je také velmi odvislá od reakcí okolí. Děti z naší skupiny mají hned několik skupin, vůči kterým mohou své sociální začlenění hodnotit. Jedná se o samotný dětský domov, spolužáky ve škole, pobytovou skupinu ve službě Kousek domova apod. Při práci s našimi klienty pozorujeme, že některé děti, kterým činí velký problém se začlenit do pobytové skupiny a my máme informace, že stejné problémy mají i jinde, sebe sama hodnotily jako nadprůměrně dobře začleněné. Tedy u některých dětí mohou výsledky poukazovat na přání, sebeidealizaci. Jindy naopak o skutečnou nadměrnou spokojenost s vlastními přátelskými vztahy. Obecněji u dětí z dětského domova pokládáme za velmi důležité sledovat, jak si skutečně vedou v navazování sociálních vztahů. Prostředí dětského domova, často praktických škol, či jinak chráněného prostředí, může nevědomky vytvořit nereálný obraz o sobě sama, který nestojí na pevných základech a při střetu s realitou může velmi snadno dojít k těžké deziluzi. Budování na reálných základech postaveného pozitivního sebepojetí dětí podporujeme, kromě vztahu s dětmi, programy zaměřenými na konkrétní oblasti. Pro oblast přijetí a spokojenosti s vlastním tělem a fyzikem užíváme programy relaxační, imaginace, malování po těle, péče o tělo při dívčích pobytech, na zručnost zaměřené programy. Jako příklad programů zaměřených na podporu sebepojetí v oblasti odolávání úzkosti slouží sebepoznávací programy na konkrétní témata (malba: „můj strach“, „příšera“; divadelní: „strach z jízdy v dopravním prostředku“, „zraněný kamarád v lese“). Skupinovou dynamiku a tak pocit významu vlastního místa ve skupině podporujeme celo-skupinovými programy (hra: „dobyť severního pólu“, „překonávání bouře“, „boj s medvědem“). Pracujeme s konceptem nového zážitku se sebou samým. Jak v individuálním kontaktu, tak při práci se skupinou. Nový zážitek se sebou samým může tak přispět k budování dobrého sebepojetí dítěte.

Na tomto místě si dovolíme vznést výzvu o možnosti dalšího zkoumání a to srovnání výsledků sebehodnocení dětí před a po odchodu z dětského domova. Dále vzhledem k tomu, že uplynulé tři roky projektu přispěly k proměně konceptu služby Kousek domova, od práce s větším počtem dětí, k práci individuálnější, předpokládáme, že za další časové období, 2-3 roky, bude možné nashromáždit data taková, která budou vhodná pro hlubší analýzu a ukážou možná specifika či trendy u skupiny dětí z ústavní péče.

Nakonec individuální sledování změn u dětí ukázalo, že u některých dětí se výsledky v dotazníku posunuly k pozitivnějšímu sebepojetí, u jiných naopak vzrostla míra nízkého

sebepojetí, anebo přetrvala stejná. U každého dítěte nám výsledky dotazníku pomohly k pochopení jeho vnitřního prožívání, které v některých případech bylo v rozporu s pozorovaným chováním. Jindy výsledky dotazníku celkem přesně ilustrovaly změny, kterými dítě procházelo.

Z tohoto pozorování nám plyne ujištění v závěru, že za uplynulé tři roky projektu, kdy došlo k proměně konceptu služby, je pro naši práci méně smysluplné porovnávat výsledky skupin jako celku a sledovat počet dětí, u kterých došlo ke zlepšení sebepojetí jako sumy. Na základě individuálního rozboru případu každého dítěte odvozujeme různé faktory proměny v sebepojetí, které by pouhé srovnání nezohlednilo. O to víc nám během uplynulých tří let dává smysl dívat se na výsledky individuálně a podpořit standardizovanou diagnostikou porozumění situaci každého dítěte. Případný budoucí výzkum zaměřený na sledování specifík v sebehodnocení u těchto dětí pokládáme za důležitý např. při vyjednávání systémových změn psychoterapeutické podpory dětí žijících v dětských domovech. Náš realizovaný výzkum v tomto směru může posloužit jako jedna z pilotních studií.

Použité zdroje

Ainsworth, M. D., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation [Elektronická verze]. *Child Development*, 41, 49–67.

Baylin, J. & Winnette, P. *Jak dětství ovlivňuje dospělý život* [odborný seminář]. Praha, 18. Dubna 2016.

Bowlby, J. (2010). Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. (Vyd. 1., 356 s.) Praha: Portál.

Bubleová, V., Kovařík, J., & Matějček, Z. (1997). Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. (1. vyd., 69 s.) Praha: Psychiatrické centrum Praha.

Piers, E. V., Herzberg, D. S. (2015): *Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů*. Hogrefe – Testcentrum, Praha.